

Chaenotheca xyloxena Nád. en andere schorssteeltjes steken de kop weer op in Nederland

Klaas van Dort & Leo Spier

Tijdens een korstmosseninventarisatie van het Planken Wambuis, een uitgestrekt bos- en heidereservaat ten oosten van Ede, viel ons oog op een staande, deels ontschorste den-nenstam. Meteen gingen de alarmbellen rinkelen, want enkele dagen eerder waren in een nabijgelegen bosperceel op een do-de den al flinke populaties aangetroffen van vals boomspijkertje (*Mycocalicium subtile*). Deze niet gelicheniseerde asco-myceet werd in Nederland sinds 1980 in

trichialis), die in de omgeving niet zeld-zaam is. Een thallus ontbrak echter, hetgeen *C. trichialis* zeer onwaarschijnlijk maakt. Bovendien is *C. trichialis* niet of nauwelijks berijpt. Berijping, het ontbre-ken van thallus en standplaats wezen vol-gens de gangbare determinatieliteratuur direct op droog schorssteeltje (*Chaeno-theca xyloxena*). *C. xyloxena* is een liefheb-ber van droog, staand, dood naaldhout, vooral van den en spar, maar ook van berk,

Figuur 1. Vals boomspijkertje (*Mycocalicium subtile*), een ascomycete die op dode dennen groeit.

slechts drie atlasblokken vastgesteld (www.blwg.nl). We zetten onze loep dus vol verwachting op het sterk verweerde hout van de den en jawel, ook hier bleken de minuscule zwarte ‘speldenknopjes’ van *M. subtile* aanwezig. Aan de op het noorden geëxponeerde kant van dezelfde dennen-stam constateerden we bovendien iets forsere vruchtlichamen van een andere hout-bewoner. In het veld viel ons de wit berijpte onderkant van de voor *Chaenotheca*-soorten karakteristieke bruine sporen-massa al op. De habitus deed sterk denken aan grijs schorssteeltje (*Chaenotheca*

eik en incidenteel van andere boomsoorten (Muñiz & Hladun 2011, Tibell 1999, Smith et al. 2009, Wirth 1980 en 1987). Latere inventarisaties in de omgeving brachten van beide soorten nog een tiental popula-ties aan het licht, waarbij *C. xyloxena* inderdaad behalve op den ook op eik en beuk is vastgesteld.

Schorssteeltjes, het geslacht *Chaenotheca*, zijn epifyten in ruime zin. Ze leven op dood hout, of op schors. Uit Nederland zijn 11 soorten bekend (Tabel 1). Slechts twee daarvan, roestbruin schorssteeltje (*C. ferruginea*) en *C. trichialis*, staan te boek als

Figuur 2. Typische *Chaenotheca*-biotoop.

algemeen. Acht soorten zijn zeer zeldzaam (waarvan vijf met Rode Lijststatus), *C. phaeocephala* is in 2011 voor het eerst in Nederland ontdekt (Brand et al. 2013) en *C. xyloxena* geldt als verdwenen (Aptroot et al. 2012).

C. xyloxena kwam voor het eerst in Nederland tevoorschijn uit het herbarium van Wakker uit 1903 (determinatie M. Brand). Het duurde bijna een eeuw voordat de kosmopoliet *C. xyloxena* hier te lande op-

nieuw werd vastgesteld, in 2000 bij Bergen op Zoom (Van den Boom 2000), in 2011 bij Diever (door A. Aptroot; Sparrius et al. 2013) en in 2012 bij Oranje (door L. Sparrius). Het zal duidelijk zijn dat na de recente vondsten het predikaat 'verdwenen' wat ons land betreft naar de prullenbak kan worden verwezen.

Ook in de ons omringende landen is *Chaenotheca xyloxena* uitermate zeldzaam (Diederich 1989, Diederich et al. 2013, Wirth 1980). Hetzelfde geldt voor *Mycocalicium subtile*. De vraag dringt zich op of beide dood-houtspecialisten echt zo schaars zijn, of dat ze weinig worden opgemerkt. Het zijn onopvallende soorten, niet alleen vanwege hun met het blote oog nauwelijks waarneembare vruchtlichamen, maar ook omdat het thallus in het substraat verzonken is.

De vondsten bij Ede wijzen er nog eens op dat dode bomen een inspectie met de loep ten volle waard zijn. En niet alleen dode dennen met droog, sterk verweerd hout hebben verrassingen in petto. In hetzelfde reservaat bij Ede komt op een beukenlaan

Figuur 3. Droog schorssteeltje (*Chaenotheca xyloxena*) op beuk.

Tabel 1. Zeldzaamheid, Rode Lijststatus en aantal atlasblokken (stand juni 2013) van schorssteeltjes in Nederland.

		zeld	RL	Atlasblokken BLWG	
				< 1980	> 1980
<i>Chaenotheca brachypoda</i>	Groen schorssteeltje	zzz	GE	5	23
<i>Chaenotheca brunneola</i>	Bruin schorssteeltje	zzz	BE	5	2
<i>Chaenotheca chlorella</i>	Klein schorssteeltje	zzz	GE	2	15
<i>Chaenotheca chrysocephala</i>	Geel schorssteeltje	zz		6	41
<i>Chaenotheca ferruginea</i>	Roestbruin schorssteeltje	a		129	317
<i>Chaenotheca furfuracea</i>	Lichtend schorssteeltje	zzz	KW	13	16
<i>Chaenotheca hispidula</i>	Kort schorssteeltje	zzz	KW	7	10
<i>Chaenotheca phaeocephala</i>	Grof schorssteeltje	zzz		-	1
<i>Chaenotheca stemonea</i>	Stoffig schorssteeltje	zz		7	56
<i>Chaenotheca trichialis</i>	Grijs schorssteeltje	a		32	258
<i>Chaenotheca xyloxena</i>	Droog schorssteeltje	0	VN	1	3

in aftakeling veel klein schorssteeltje (*Chaenotheca chlorella*) voor. De populatie van deze hier te lande betrekkelijk recente verschijning (Van Herk 1995) houdt in Planken Wambuis al minstens zes jaar stand (Van Dort 2007). In 2013 werd op een beukenstam in genoemde laan ook groen schorssteeltje (*Chaenotheca brachypoda*) geconstateerd. Net als haar geel berijpte verwant staat *C. brachypoda* als 'gevoelig' op de gereconstrueerde Rode lijst (Aptroot et al. 2012). Sparrius et al. (2013) scharen *C. brachypoda* nog onder de zeldzaamheden, maar in het rivierengebied is ze verre van zeldzaam op haar favoriete standplaats: diep gegroefde schors aan de beschutte kant van (scheef

gewaaide) wilgen. Tijdens de BLWG-excur-sie van 23 maart 2013 kostte het weinig moeite om *C. brachypoda* op meerdere oude wilgen aan te tonen en bij Buren zat een fraaie populatie op een eik. De vondst op een beuk op de voedselarme Veluwe zandgronden ligt buiten het hoofdareaal, maar past volkomen in het beeld van het met stip stijgend aantal atlasblokken met *C. brachypoda*.

Bosbeheerders mikken bewust op een toename van dood hout in onze bossen. Met de beschikbaarheid van het substraat stijgen ook de vestigingskansen voor houtbewoners. Dankzij gerichte zoekacties is in de bossen rond Ede en Wolfheze een flink aantal bijzondere epixylische korstmossen gevonden. Ook elders staan in extensief beheerde bossen duizenden stammen langzaam dood te gaan. Het is te verwachten dat een bewuste controle van staande stammen met sterk verweerd, droog hout, meer groeiplaatsen van schorssteeltjes en houtspeldjes aan het licht zal brengen. De diameter van draagbomen in het Planken Wambuis bedraagt doorgaans niet veel meer dan 25 centimeter, dus een gering houtvolume lijkt nauwelijks beperkend. Ook klein en gewoon houtspeldje (*Chaenothecopsis pusilla* resp. *C.*

Figuur 4. Klein schorssteeltje (*Chaenotheca chlorella*).

savonica) hebben een voorkeur voor dood hout. Dus zoeken naar een houtspeld in een hooiberg.....

Dankwoord

We vonden André Aptroot en Örjan Fritz (Zweden) bereid de vondsten microscopisch te controleren en onze determinaties te bevestigen. Laurens Sparrius leverde een aantal vindplaatsgegevens.

Literatuur

- Aptroot, A., C.M. van Herk & L.B. Sparrius. 2012. Basisrapport voor de Rode Lijst Korstmossen. Buxbaumiella 92: 1-117. BLWG Rapport 12. BLWG, Oude-Tonge.
- Boom, P.P.G. van den. 2000. Some interesting records of lichens and lichenicolous fungi from The Netherlands IV. Österreichische Zeitschrift für Pilzkunde 9: 141-145.
- Brand, A.M., L.B. Sparrius & A. Aptroot. 2013. 31 Nieuwe soorten korstmossen en lichenicole fungi voor Nederland. Buxbaumiella 97: 17-22.
- Diederich, P. 1989. Les lichens epiphytiques et leur champignons lichenicoles (macrolichens exceptes) du Luxembourg. Travaux scientifiques du Musée National d'Histoire Naturelle de Luxembourg XIV. Ministère des affaires culturelles, Luxembourg.
- Diederich, P., D. Ertz, N. Stapper, E. Sérusiaux, D. van den Broeck, P. van den Boom & C. Ries, 2013. The lichens and lichenicolous fungi of Belgium, Luxembourg and northern France. <http://www.lichenology.info>.
- Dort, K. van. 2007. Blad-, lever- en korstmossen van Planken Wambuis. Forestfun, Wageningen.
- Herk, C.M. van. 1995. *Chaenotheca chlorella* ook in Nederland. Buxbaumiella 37: 53-53.
- Muñiz, D. & N. Hladun. 2011. Flora Liquenológica Ibérica. Vol 7. Calicioides. Sociedad Española de Liquenología. Barcelona.
- Smith, C.W., A. Aptroot, B.J. Coppins, A. Fletcher, O.L. Gilbert, P.W. James & P.A. Wolseley. 2009. The Lichens of Great Britain and Ireland. The British Lichen Society, London. Enlarged Edition. 1046 pp.
- Sparrius, L.B., A. Aptroot & A.M. Brand. 2013. Nieuwe vindplaatsen van zeldzame korstmossen en lichenparasieten in 2009, 2010 en 2011. Buxbaumiella 97: 51-61.
- Tibell, L. 1999. Caliciales. Nordic Lichen Flora. Volume 1. Introductory parts. Calicioid lichens and fungi: 20-71. Bohuslän '5, Uddevalla.
- Wirth, V. 1980. Flechtenflora. Ökologische Kennzeichnung und Bestimmung der Flechten Südwestdeutschlands und angrenzender Gebiete.

Uni Taschenbücher 1062. Verlag Eugen Ulmer, Stuttgart.

Wirth, V. 1987. Die Flechten Baden Württembergs. Verbreitungsatlas. Verlag Eugen Ulmer, Stuttgart. 528 pp.

Auteursgegevens

K. van Dort, Leeuweriksweide186, 6708 LN Wageningen (klaasvandort@online.nl).
L. Spier, Koning Arthurpad 8, 3813 HD Amersfoort (leo.spier@lemar.demon.nl).

Abstract

Chaenotheca xyloxena expanding on *Pinus* snags in The Netherlands

Chaenotheca xyloxena figures as 'disappeared' on the Red List of lichens in the Netherlands. Recently the thickly white pruinose fruiting bodies of *Chaenotheca xyloxena* were collected from several dry *Pinus* snags in the Planken Wambuis, an extensive nature reserve with pine plantations on drift sand east of Ede in the province of Gelderland, The Netherlands. Also dry and soft wood of well-lit snags of *Quercus robur* and *Fagus sylvatica* appear to be colonized by *Chaenotheca xyloxena*. Thanks to an increasing number of snags in the Dutch forests, a consequence of the positive attitude to dead wood, more finds of *Chaenotheca xyloxena* and other rare epixylic species, e.g. *Chaenotheca brachypoda*, *C. chlorella* and *Mycocalicium subtile*, are to be expected.